

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 1(091): 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС : ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Марія Альчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

На основі історико-філософського підходу висвітлено важливість та сенс філософсько-правового дискурсу. Зазначено, що в основі дискурсу є аргументативна дискусія між різними позиціями, яка виробляє синтетичне знання. Філософсько-правовий дискурс має поєднати множинність знань, тобто синтез єдиного і множинного у правовому знанні.

Ключові слова: діалог, дискурс, право, синтез, філософія права.

У сучасних дослідженнях правовий дискурс розглядають як філософську рефлексію основ права. Філософське обґрунтування надзвичайно важливе тоді, коли виникають серйозні проблеми правового статусу особи та її буття в світі. Відповідно, важливо аналізувати особливості філософсько-правових дискусій на межі століть. Філософи, політологи, соціологи, юристи активно обговорюють питання стратегії реалізації філософсько-правового дискурсу. Причина уваги до цього питання полягає в тому, що перспективи розвитку правового дискурсу безпосередньо пов'язані з проблемами опису сучасних соціальних феноменів. У працях В. Бачиніна, В. Бігуна, Є. Бистрицького, О. Гришук, А. Козловського, С. Кримського, В. Кузнецова, С. Максимова, Л. Петрової, М. Поповича, С. Пролєєва, П. Рабіновича, С. Сливки, В. Шкоди проаналізовано проблеми глобальних філософських утопій лібералізму і правової держави, які більше не визначають розвитку суспільства.

Мета статті – висвітлити історико-філософський підхід у пошуках сенсу правового дискурсу.

Ю. Габермас, О. Гьофе, Дж. Ролз – відомі представники зарубіжної філософії права – звертаються до спадщини І. Канта, який, на їхню думку, заклав фундамент сучасного філософського виміру правового дискурсу. Постмодерністський підхід до визначення філософсько-правового дискурсу розкрито в комунікативних теоріях Ю. Габермаса і М. Фуко, філософії мови П. Рікера. Визначальним є те, що дослідження цих видатних філософів демонструє призначення правового дискурсу – виявляти істотну напруженість у сучасному світі. І для Ю. Габермаса, і для М. Фуко ця напруженість накопичується між нормативним та реальним. Згідно з твердженнями філософів, джерело таких суперечностей потрібно шукати в реальній канві мови. Зокрема, для Ю. Габермаса “акт розуміння бере на себе роль механізму координації

дії” [1, с. 308]. Він розробляє теорію “універсальної прагматики” – як теорії комунікативного досягнення взаєморозуміння. Відповідно до теорії комунікативної дії, життєвий світ конституюється за допомогою мови деяким співтовариством інтерпретаторів, які намагаються досягти взаєморозуміння та погодження дій. Отже, важливими є ключові поняття прагматики – дійсність та значущість, завдяки яким досягають комунікативне погодження.

Б. Флівб'єрг зазначає, що дослідники комунікативної філософії Ю. Габермаса аналізують суб'єкт права, який розглядають у контексті здатності включатися в дискурсивну практику, що вбудована в механізми інтерсуб'єктивного конституювання сенсів суспільного буття [13]. Зокрема, призначення правового дискурсу в сучасному світі полягає в тому, щоб виявити проблеми реалізації цінностей лібералізму і правової держави. На основі аналізу визначення сутності правового дискурсу також вивчають специфіку та завдання:

- правовий дискурс спрямований на пошук і розробку соціально - значущих тем та істинних доказів для вирішення суспільних проблем (Ю. Габермас);
- правовий дискурс пропонує використовувати силу мови для боротьби зі свавіллям влади, а також і владу закону (М. Фуко);
- специфіка правового дискурсу полягає у створенні мовних інструментів і вироблення процедур, завдяки яким правовий примус переноситься у простір речі (П. Рікер).

Отже, активність суб'єкта правових суджень проявляється в тому, що відтворювальні ним тексти й окремі висловлювання не обмежені нормами формально-логічного виведення, а являються засобом вираження соціального досвіду, мірою рівноваги між претензіями суб'єкта і його суспільним визнанням. Погляди Ю. Габермаса і М. Фуко на сутність філософсько-правового дискурсу розкривають, як саме – за згодою чи конфліктно – складеться суспільна комунікативна практика. Від цього залежить, в якому напрямку буде розвиватись сучасне громадянське суспільство та здійснюватимуться демократичні процеси.

У ХХ ст. відбувається становлення і розвиток філософії діалогу у сфері гуманітарних і природничих наук. В. Горський, О. Забужко, В. Лук'янець, С. Кравченко, С. Кримський, В. Навроцький, Л. Озадовська, В. Табачковський, С. Ягодзінський аналізують соціокультурну роль, генезис, характерні особливості наукового дискурсу (діалогічність і гуманізм) в українській культурі. Філософи виокремлюють також український суспільно-політичний дискурс та наголошують на виборі національності, як його сутності. Дослідники стверджують справді плюралістичне, діалогічне розуміння історії філософії та виділяють головні типи дискурсів: моральний, науковий, політичний, правовий, релігійний.

Становлення національної культури тісно пов'язане з філософією. Для сучасної філософії особливо характерним є діалог як така площина, що всебічно розкриває сутність людини. Як зазначає В. Горський, діалогічність і гуманність – це два вирішальні принципи, на яких “має ґрунтуватись перехід історико-філософського бачення на рівні культури, який замість однолінійного монологічного погляду стверджує справді плюралістичне, діалогічне розуміння історії філософії” [2, с. 195]. У статті “Гуманізм та проблеми діалогу культур” В. Табачковський також зауважує про недостатність апеляцій до якоїсь однієї культурної моделі чи абсолютизації гуманістичного підходу. Основне питання для гуманізму – це сутність та призначення

людини. У межах певного образу світу “кожен з нас самовизначається – шукає місця власної ідентичності, стверджує її або втрачає, втрачаючи, шукає знову і знову до останнього подиху” [11, с. 11]. Подібне відбувається з кожною культурою, що творить власний світ у глобальному культурному просторі. Незважаючи на те, що відбувається інтенсивний взаємовплив, взаємозбагачування культур, не менш сильним залишається їхнє прагнення до самоідентичності.

О. Забужко досліджує український суспільно-політичний дискурс франківського періоду (кінець XIX – початок XX ст.) та зазначає, що його головним змістом була “парадигма вибору національності” [3, с. 53], який закономірно доповнювався відступництвом і зрадою “як парадигмою національного буття” [3, с. 97]. Вона також наголошує на тому, що “магістральною тенденцією дальшого філософського поступу національної ідеї в Європі було... переродження національного “ми” в національне “я”, – це перехід в етико-персоналістичну, а відтак і в екзистенційну рефлексію. Зокрема, в українській інтелектуальній історії першим, хто вивів нашу національну ідею з кола модернізованого поганства на цей “фаустівський” шлях (в площину персоналістичної етики), став І. Франко” [3, с. 52]. Такий висновок досить важливий, адже панівна марксистська матеріалістична орієнтація на об’єктивний світ людини, суспільство й державу була панівною впродовж тривалого часу, а її подолання далеко не завершене сьогодні. Отже, потрібно розкривати основні філософсько-правові ідеї Б. Кістяківського, І. Франка та інших українських науковців.

Філософсько-правові ідеї представників класичної філософії використовували у лекційних курсах професори Києво-Могилянської академії – М. Козачинський (1699–1755), Г. Кониський (1717–1795), Т. Прокопович (1681–1736). М. Кашуба зазначає, “що вчення про право й закон викладали в Києво-Могилянській академії – у розділі моральної філософії” [4, с. 86, 187]. Від 1707 року Т. Прокопович викладав моральну філософію (етику), в якій важливою чеснотою була справедливість.

У XIX столітті академічний філософсько-правовий дискурс в Україні започатковує П. Юркевич (1826–1874), який зараховував філософію права до наук моральних або ж етичних. Етика (моральна філософія) – вчення про об’єктивні блага, моральні обов’язки й чесноти особи. До загальної етичної ідеї належить ідея права, що “визначає ставлення людини до її ближніх, взаємне значення осіб, з’ясовує, що людина повинна принести в жертву державі й які послуги має надати їй держава” [14, с. 50]. Морально-правова філософія П. Юркевича характеризується антропологічною спрямованістю. Він аналізував стосунки між людьми, які ґрунтуються на трьох моральних принципах: 1) “Neminem laede” (з лат. “нікому не зашкодь”) – це ідея права; 2) “Suum cuique tribue” (з лат. “віддай кожному своє”) – це ідея справедливості; 3) “Immo omnes, quantum potes, iuva” (з лат. “допомагай усім, скільки зможеш”) – це ідея любові. Ідея права має спрямовувати вчинки людини так, щоб вона не шкодила іншим. Дослідження історії філософії права “має показати той ступінь історичного розвитку людства, де вперше виступила ідея права у науковій формі – саме це сталося у грецькому світі” [15, с. 49]. Три ідеї відповідають на питання про ставлення людини до інших, які їх усвідомлюють і реалізують у суспільстві.

П. Юркевич розкривав історію філософії права та виділяв головні завдання – вивчення ідеї права в історичному розвитку, пізнання і розкриття засад права,

з'ясування змісту і суті природного права. Філософія права належить до етичних наук. Філософія позитивного права можлива лише стосовно тих народів, які перестали існувати і в своєму історичному житті втілили національну ідею (іудейський народ – ідея монотеїзму, грецький – ідея автономізму). Завдання філософії позитивного права – дослідити, яку ідею народ заклав у своєму праві. Завдання філософії права – виявити цю розумну ідею. В історичному житті українського народу ще немає справжнього втілення ідей, вони приховані у круговерті та плінності цього життя. Тут необхідне порівняльне пояснення права. Філософсько-правові погляди і роздуми П. Юркевича надзвичайно цінні й корисні для нашого часу.

Відродження філософії в XIX ст. у неокантіанському варіанті сприяло розвитку наукового знання про право. Недоліком може бути те, що звернення до філософії і пошуки направлених ідей можуть призвести до підпорядкування й однобічності та втрати самостійності. У будь-якому суспільстві деякі представники теоретичної юриспруденції намагаються виражати зміни і настрої, а деякі стають в опозицію. Хоча пошуки стабільності та стійкості для побудови теоретичної і практичної системи права є важливими. Тому звертаються та намагаються оздоровити юриспруденцію завдяки філософії. Б. Кістяківський наводив приклади пошуків юристами теоретичних обґрунтувань права за межами юриспруденції, тобто у філософії, психології, математиці, мовознавстві. Та коли “відсутня загальна філософська підготовка, то такі пошуки можуть призвести до поглиблення кризи юриспруденції” [5, с. 75]. Є. Спекторський наголошував на дотриманні міри та неможливості замінити юриспруденцію іншими спеціальностями. Знаючи краще філософію, можна краще зрозуміти юриспруденцію. Тобто юристи, усвідомлюючи проблеми філософії, більше аналізуватимуть власні проблеми, розкриваючи суть права, та з розумінням ставитимуться до нових, модних течій [12, с. 63]. У гіршому випадку юрист просто перестане ним (юристом) бути або ж займеться іншою діяльністю. У наведених прикладах недостатнє розуміння філософії вплинуло і на неправильне розуміння завдань юриспруденції.

Завдяки множинності наукових систем виявляється плюралізм підходів, які розкриває філософія. Звідси випливає і докорінна формальна відмінність філософії від конкретних наук. “Якщо філософії притаманні універсалізм та цілісність, які не властиві науці, то, з іншого боку, їй чужі сталість та загальнозначуща переконливість, які становлять головну рису науки” [7, с. 224]. Б. Кістяківський проводив аналогію між знаннями, що дають філософія та конкретні науки. Він писав, розкриваючи відмінність філософії від конкретних наук, що в той період у багатьох працях з філософії права не було розроблено стійке наукове знання про право. “У філософії права розкривались цікаві співвідношення між ідеями” [6, с. 392]. Завдання філософів права – розкрити плюралізм підходів та їхній зв'язок, адже в цьому коріниться формальна відмінність філософії від спеціальних наук.

В Україні у 90-х рр. XX ст. відбувається відродження філософії права як науки. Спостерігаємо значне підвищення інтересу до філософії права як з боку філософів, так і з боку юристів. Помітне розмаїття підходів у дослідженнях історії, предмета і методів філософії права, специфіки філософсько-правової рефлексії, місця та ролі в системі наук, у визначеннях суті права. Філософське осмислення права –

завдання особливої наукової і навчальної дисципліни – філософії права, що має свій предмет дослідження та категоріальний апарат.

Сучасне обґрунтування філософії права, її актуальність ґрунтується на виявленні такого аспекту права, пізнання якого можливе саме за допомогою філософського підходу. Українські філософи права зосереджують увагу на філософському підході до виявлення суті права, його пізнання, розуміння та дослідження методами філософії. В. Кузнецов наголошує, що різні підходи до визначення філософії права можна поєднати через основні завдання чи цілі. Він виділяє такі головні завдання: “розуміння, обґрунтування, оцінка й критика правових систем та інституцій, правової практики та мислення, правових понять та теорій” [10, с. 120]. Важливим питанням для з’ясування специфіки філософії права як особливої теоретичної дисципліни є розкриття сутності та особливостей філософського підходу до права. Щодо сфери філософського осмислення права уточнюють предмет і методи, визначають місце у системі філософських і юридичних наук.

На сторінках журналу “Правоведение” у сімдесятих роках ХХ століття відбулася дискусія про співвідношення об’єктивного і суб’єктивного в праві, про багатоаспектність права, про право як об’єктивно реальне явище, про онтологічний статус юридичних норм, про істинність права, про можливість і дійсність у праві та в житті, про єдність гносеологічного, онтологічного, соціологічного підходів дослідження. У статтях акцентували увагу на важливості дослідження проблеми об’єктивного і суб’єктивного у праві, на їхньому співвідношенні, що має теоретичну і практичну цінність для з’ясування значимості права, його дієвості та ефективності.

Для дискурсів важливим є пізнання права, в процесі якого розкривається сутність, онтологічні засади, методологія права. Дискурс – це знаходження синтезу і вихід за його межі, а це вже – плюралізм підходів. В основі дискурсу є аргументативна дискусія між різними позиціями, що виробляє синтетичне знання. Філософсько-правовий дискурс має поєднати множинність знань, тобто синтез єдиного (одного) і множинного у правовому знанні. А. Козловський зосереджує увагу на важливості дискусії як культурної цінності для розвитку української філософсько-правової думки. “Дискусія, що стала дискурсом, породжує концепти, смисли, із трансцендентної сфери здатна переходити в трансцендентальне, з ноуменального у феноменальне, з духовного у соціально-практичне, правове” [9, с. 15]. Слушною є думка, що у процесі дискурсивного пізнання права можливо розкрити його зміст, сутність і характерні особливості. Також акцентовано важливість гносеології права як філософсько-правової науки. “Гносеологія права – це наука про закономірності правового пізнання як необхідної умови функціонування і розвитку самого права” [8, с. 265]. Гносеологічна система права утворюється з плюралістичних правових концепцій, які надають їй різноманітності та життєздатності.

У 2002 році засновано громадську організацію “Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії”. Мета діяльності асоціації – формувати засади правничих і соціальних наук, що ґрунтуються на ідеях верховенства права, демократії та прав людини. Українська асоціація увійшла на правах національної секції до Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії (IVR). Із 2003 року видається міжнародний теоретичний журнал “Проблеми філософії права”. На сторінках часопису відбувається дискусія між філософами і правниками щодо співвідношення філософії права та загальної теорії держави і права, філософсько-

правової методології, дуалізму природного та позитивного права, протиставлення права і закону. У Львові з 2005 року відбувається щорічний всеукраїнський круглий стіл “Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)”. Уже відбулося вісім засідань, у яких взяли участь вчені-фахівці у сфері філософії права, правознавці, юристи-практики (статті учасників опубліковано в наукових збірниках). На юридичному факультеті ЛНУ ім. І. Франка утворено лабораторію дослідження теоретичних проблем прав людини, кафедру теорії та філософії права, завдяки яким уже традиційно проводяться обговорення та вирішення питань антропології права, прав людини. Львівський університет започаткував антрополого-правові дослідження в Україні. Саме в цьому університеті створено філософсько-правову школу з антропології права, яка характеризується філософським підходом у правових дослідженнях сучасних проблем.

Список використаної літератури

1. *Габермас Ю.* Філософський дискурс модерну / Ю. Габермас ; пер. з нім. та комент. В. М. Купліна. – К. : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
2. *Горський В. С.* Філософія в контексті історії української культури / В. С. Горський // Феномен української культури : методологічні засади осмислення ; за ред. В. І. Шинкарука, Є. К. Бистрицького : зб. наук. праць. – К. : Фенікс, 1996. – С. 192–217.
3. *Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / О. С. Забужко. – К. : Основи, 1993. – 118 с.
4. *Кашуба М. В.* Політичний трактат Михайла Козачинського / М. В. Кашуба // Політологічні читання. – 1993. – № 3. – С. 86–89.
5. *Кистяковській Б. А.* Кризисъ юриспруденції и диллетантизмъ въ философіи / Б. А. Кистяковській // Юридическій Вестникъ. – 1914. – Кн. VI. – С. 70–106.
6. *Кистяковській Б. А.* Соціальныя науки и право. Очерки по методології соціальных наук и общей теорії права / Б.А. Кистяковській. – М. : Изд-е М. и С. Сабашниковыхъ, 1916. – 704 с.
7. *Кістяківський Б.* Методологічна природа науки про право. / Б. Кістяківський // Вибране ; пер. з російської Л. Г. Малишевської; упорядкування, передмова і примітки Л. П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.
8. *Козловський А. А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
9. *Козловський А. А.* Філософія права як самосвідомість нації / А. А. Козловський. // Проблеми філософії права. – Київ–Чернівці : Рута, 2003. – Т. I. – С. 12–16.
10. *Кузнецов В. І.* Філософія права: спроба пропедевтики / В. І. Кузнецов // Філософська думка. – 2003. – №5. – С. 118–141.
11. *Табачковський В. Г.* Гуманізм та проблема діалогу культур / В. Г. Табачковський // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 6–25.
12. *Спекторській Е. В.* Юриспруденція и філософія / Е. В. Спекторській // Юридическій Вестникъ. – 1913. – №2. – С. 60–92.

13. Флибберг Б. Хабермас и Фуко: мыслители для гражданского общества / Б. Флибберг // Вопросы философии. – 2002. – № 2. – С. 137–157.
14. Юркевич Памфіл. З рукописної спадщини / Памфіл Юркевич ; упорядкув., пер. укр. й комент. М. Ткачук. – К. : КМ Academia ; Університетське видавництво “Пульсари”, 1999. – 332 с.
15. Юркевич Памфіл. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник / Памфіл Юркевич . – Вид. друге. – К. : Ред. журн. “Український Світ”, 2000. – 756 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 22.05.2013

PHILOSOPHICAL AND LAW DISCOURSE: HISTORY AND MODERNITY

Mariya Alchuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of philosophy,
department of history and theory of culture
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

The article highlights the importance and meaning of the philosophical and legal discourse, based on historical and philosophical approach. It is stated that the basis of discourse is argumentative discussion between different positions, which produces synthetic knowledge. Philosophical and law discourse must connect the plurality of knowledge, synthesis of singular and plural in the legal knowledge.

Key words: dialogue, discourse, right, synthesis, philosophy of law.

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ДИСКУРС: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Мария Альчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская, 1, 79000, Украина,
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

На основе историко-философского подхода освещены важность и смысл философско-правового дискурса. Отмечено, что основу дискурса составляет аргументативная дискуссия между различными позициями, которая производит синтетическое знание. Философско-правовой дискурс должен соединить множественность знаний, т.е. синтез единственного и множественного в правовом знании.

Ключевые слова: диалог, дискурс, право, синтез, философия права.